

# ЗАВЯРШЭННЕ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ І ФАРМІРАВАННЕ НОВЫХ МІЖНАРОДНЫХ КАНФЛІКТАЎ У ЦЭНТРАЛЬНА-УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЕ

М. М. Мязга

(Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

З набліжэннем завяршэння Першай сусветнай вайны становілася ўсё больш відавочным, што па яе выніках у рэгіёне Цэнтральна-Усходняй Еўропы адбудуцца значныя перамены. Германія і Аўстра-Венгрыя набліжаліся да свайго непазбежнага паражэння. Расія была істотна аслаблена з-за рэвалюцыйных падзей і грамадзянскай вайны. Яна вымушана была заключыць з краінамі Германскага блоку вельмі цяжкі Брэсцкі мір, у выніку чаго фактычна страціла статус вялікай дзяржавы. Рэальнай стала пагроза распаду трох вялікіх імперый рэгіёна, што павінна было прывесці да ўтварэння шэрагу новых незалежных дзяржаў. Краіны Антанты на завяршальным этапе вайны абвясцілі забеспячэнне права народаў на самавызначэнне. Ключавое значэнне для змянення карты Цэнтральна-Усходняй Еўропы мела польская праблема.

У вядомых “14 пунктах” В. Вільсана гаварылася пра стварэнне незалежнай Польшчы, якая павінна была атрымаць выхад да мора, але ў сваіх этнічных граніцах. 3 чэрвеня 1918 г. лідары Францыі, Вялікабрытаніі і Італіі на сумеснай нарадзе заявілі, што “стварэнне адзінай і незалежнай Польшчы з выхадам да мора стварае адну з умоў трывалага і справядлівага міру і аднаўлення права ў Еўропе” [1, с. 26].

Аднаўленне незалежнасці Польшчы, якое ўяўлялася па выніках вайны непазбежным, ставіла пытанне аб яе граніцах. Барацьба Польшчы за свае граніцы па сутнасці павінна была стаць барацьбой за новую сістэму міжнародных адносін у Цэнтральна-Усходняй Еўропе. Польская палітычная эліта актыўна занялася распрацоўкай праблемы граніц з мэтай аднавіць незалежнасць Польшчы і імкнулася пры гэтым атрымаць належную падтрымку ад дзяржаў Антанты. Адзін з першых дакументаў, у якім былі сфармуляваны тэрытарыяльныя прытэнзіі польскай эліты – дэкларацыя Р. Дмоўскага да міністра замежных спраў Англіі А. Бальфура ад 30 сакавіка 1917 г. У ёй прапанавалася правесці ўсходнюю граніцу Польшчы па лініі Вільна, Дзвінск, Мінск, Пінск, Роўна, Камянец-Падольскі [2, с. 54, 56]. Р. Дмоўскі лічыў прапанаваны ім варыянт граніцы кампрамісным, бо значаная частка “гістарычнай Польшчы” павінна была застацца за межамі Польскай дзяржавы, але пры гэтым яна павінна была ўключыць тэрыторыю правінцыяў, дзе, згодна з яго меркаваннем, заходняя (польская) цывілізацыя пусціла глыбокія карані [3, с. 57]. На думку Р. Дмоўскага, стварэнне Польшчы ў граніцах 1772 г. адпавядала б інтарэсам усіх народаў Усходняй Еўропы, бо абараняла б іх ад нямецкай экспансіі. Але ён адзначаў, што Расія павінна ўтрымаць прыкладна тэрыторыі, якія яна атрымала па раздзелах Рэчы Паспалітай у 1772 і 1793 гадах, а ў склад Польшчы павінны былі ўвайсці губерні Ковенская,

Віленская, Гродзенская, большая частка Мінскай, Валынь, два паветы Падольскай [4, с. 48–51]. Пры гэтым Р. Дмоўскі ў якасці аргумента на карысць уключэння беларускіх тэрыторый у склад Польшчы спасылаўся на нізкі ўзровень асветы беларусаў і адсутнасць у іх “выразна акрэсленых нацыянальных памкненняў” [5, с. 36].

27 мая 1918 г. на пасяджэнні ПНК абмяркоўвалася пытанне аб тэрыторыі будучай адроджанай Польшчы. Р. Дмоўскі выказаўся за падзел Беларусі з Расіяй. Па яго словах, калі Польшча захопіць усю Беларусь, то ўсё роўна не зможа яе асвоіць і пры гэтым сапсуе адносіны з Расіяй. Але аддаць усе беларускія тэрыторыі Расіі таксама немагчыма з пункту гледжання польскіх інтарэсаў. У той жа час ён адзначаў, што, “калі мы возьмем толькі частку яе, то трывала і з карысцю для сябе на ёй абаснуемся”. Стварэнне самастойнай Беларускай дзяржавы лічылася нявыгадным для Польшчы, бо яна хучэй за ўсё трапіла б пад чужы ўплыў, ці, калі б стала саюзнікам Польшчы, стварыла б для апошняй складаную

знешнепалітычную сітуацыю [5, с. 128]. Больш дэталёва да пытання аб граніцы Польшчы на ўсходзе ПНК звярнуўся на сваіх пасяджэннях 1–10 кастрычніка 1918 г. Асноўным дакладчыкам выступаў С. Грабскі. Ён прапанаваў пры вызначэнні ўсходняй мяжы Польшчы кіравацца прынцыпам, згодна з якім палякі павінны складаць большасць сярод насельніцтва адроджанай Польшчы і не менш чым за 57 %. Што датычыцца Беларусі, то С. Грабскі заявіў аб неабходнасці адстойваць прынцып, згодна з якім Беларусь у адносінах да Польшчы знаходзіцца “ў тых жа адносінах, што славакі да чэхаў” [5, с. 158]. Рашэнні ПНК па тэрытарыяльнаму пытання 8 кастрычніка 1918 г. былі даведзены да прэзідэнта ЗША В. Вільсана ў спецыяльным мемарыяле. У ім адзначалася, што Польшчы неабходна быць “моцнай дзяржавай”, пры гэтым мець дастаткова аднароднае насельніцтва, каб забяспечыць “унутраную злітнасць”. Тэрыторыя будачай Польшчы павінна была ўключаць на ўсход ад Каралеўства Польскага большую частку Віленскай губерні, Гродзенскую губерню, “дзе палякі ў большасці, або нязначнай меншасці”, большую частку Мінскай губерні, “якая ахоплівае Мінск, Слуцк, Пінск”. Астатнія беларускія землі “павінны былі вярнуцца да Расіі”. Каб апраўдаць адмову ад стварэння беларускай дзяржавы, у мемарыяле заяўлялася, што “беларусы ўяўляюць цалкам пасіўны расавы элемент. Сярод іх няма ніякага нацыяльнага руху...” [5, с. 161–163].

Лагер Ю. Пілсудскага па пытанні польскай усходняй граніцы на момант завяршэння Першай сусветнай вайны быў блізкі да пазіцыі эндэцыі, як гэта паказалі перамовы прадстаўніка ПНК С. Грабскага з Ю. Пілсудскім у Варшаве ў снежні 1918 г. 16 снежня С. Грабскі паведаміў ПНК, што на перамовах начальнік дзяржавы выказаўся за граніцу, якая павінна праходзіць па лініі Ула, Бярэзіна, Случ, Гарынь. Гэта было блізка да “лініі Дмоўскага” і азначала непасрэднае ўключэнне асноўнай часткі Беларусі, Літвы, Усходняй Галіцыі, часткі Заходняй Валыні ў склад Польшчы [5, с. 185]. Адзін з найбольш блізкіх паплечнікаў начальніка дзяржавы Л. Васілеўскі адзначаў, што “ў адносінах усходняй граніцы Пілсудскі ў цэлым пагаджаўся з лініяй, прапанаванай Дмоўскім” [6, с. 172].

У той жа час Ю. Пілсудскі вылучыў план стварэння федэрацыі Польшчы з тымі новымі незалежнымі дзяржавамі, якія павінны былі ўзнікнуць на заходніх ускраінах былой Расійскай імперыі, – Літоўска-Беларускай і Украінскай. Як справядліва адзначае польскі гісторык С. Мацкевіч, Пілсудскі тым самым хацеў аслабіць, адкінуць далёка на ўсход Расію праз яе разчлянненне і значна ўзмацніць пазіцыі Польшчы ў рэгіёне [7, с. 102]. Нам падаецца, што канцэпцыя федэрацыі была яшчэ і адказам Пілсудскага на прапагандуемы Антантай прынцып права нацыяў на самавызначэнне, і мела на мэце прыкрыць імперыялістычную палітыку Польшчы ва ўсходнім напрамку. Некалькі пазней Ю. Пілсудскі пісаў: “Я казаў, што ісці гэтым шляхам здаецца мне немагчымым. ... Мы прыходзім са зброяй, што прырэчыць прынцыпу федэрацыі. Зрэшты, я тут не бачыў тых, хто гатовы быў уступіць у гэтую федэрацыю” [8, с. 66].

Рэалізацыя канцэпцыі федэрацыі павінна была выклікаць вялікія цяжкасці. Літоўцы ва ўмовах германскай акупацыі ўжо распачалі дзяржаватворчы працэс. 16 лютага 1918 г. Літва была абвешчана незалежнай дзяржавай са сталіцай у Вільне. Пра федэрацыю з Польшчай гаворка не ішла ў прынцыпе. Літва прад’яўляла прытэнзіі на значныя беларускія ў этнічным плане землі. Беларуская Народная Рэспубліка, Украінская Народная Рэспубліка, Закарпацкая Украінская Народная Рэспубліка таксама былі абвешчаны ў этнічных межах і ўключалі землі, якія польская палітычная эліта мела намер непасрэдна далучыць да Польшчы.

Праблематычным становіцца пытанне, у якой ступені ствараемыя на тэрыторыі былой Расійскай імперыі дзяржавы маглі атрымаць падтрымку Антанты. Яна з аднаго боку абвясціла права народаў на самавызначэнне. Але ў “14 пунктах” В. Вільсана абвясцілася права Расіі самастойна прыняць рашэнне адносна сваёй нацыянальнай палітыкі (п. 6), што

фактычна азначала захаванне яе тэрытарыяльнай цэласнасці. Аднак у каментарыях да “14 пунктаў”, якія былі падрыхтаваны палкоўнікам Хаўзам, гаварылася, што калі для палякаў прызнаецца права на аддзяленне ад Расіі, то такое ж права павінна быць прызнана для “фінаў, літоўцаў, латышоў, а, магчыма, таксама для ўкраінцаў” [9, с. 21].

Пасля прыходу да ўлады бальшавікоў Савецкая Расія не збіралася адмаўляцца ад тэрыторый, якія ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. Асноўныя напрамкі сваёй палітыкі па нацыянальным пытанні бальшавікі абнародавалі ў “Дэкларацыі правоў народаў Расіі” 2 (15 лістапада) 1917 г. Яны абвясцілі права ўсіх народаў на самавызначэнне, але гэта права разглядалася аўтарамі Дэкларацыі толькі як інструмент заваявання даверу працоўных розных нацыянальнасцей для дасягнення іх адзінства ў граніцах Расійскай дзяржавы. У Дэкларацыі гаварылася, што палітыка царызму па нацыянальным пытанні “павінна быць заменена палітыкай добраахвотнага і чэснага саюза народаў Расіі”. Стварэнне такога саюза дазволіць аб’яднаць рабочых і сялян народаў Расіі “ў адну рэвалюцыйную сілу, здольную ўстаяць супраць ўсялякіх замахў з боку імперыялістычна-анексіянісцкай буржуазіі” [10, с. 40]. Змест Дэкларацыі дазваляе зрабіць выснову, што савецкі расійскі ўрад праз рэалізацыю права нацый на самавызначэнне зусім не збіраўся дапусціць распаду былой Расійскай імперыі на нацыянальныя дзяржавы. Права на самавызначэнне бальшавікі прызнавалі толькі за працоўнымі і то тэрэтычна. Наркам па справах нацыянальнасцей І. В. Сталін падкрэсліваў, што савецкі ўрад прызнае права нацый на аддзяленне ад Расіі, але пры яго ажыццяўленні трэба ўлічваць інтарэсы “народных мас як цэнтры так і ўкраін”. А з пункту гледжання гэтых інтарэсаў “патрабаванне аддзялення ўкраін на дадзенай стадыі рэвалюцыйна глыбока контррэвалюцыйнае” [11, с. 353–354]. У “Известиях” ад 9 лютага 1919 г. І. В. Сталін тлумачыў права народаў на самавызначэнне ў разуменні бальшавікоў як “добраахвотны саюз працоўных усіх незалежных савецкіх рэспублік” праз устанаўленне федэратыўнай сувязі з Савецкай Расіяй [11, с. 228]. Відавочна, што бальшавікі імкнуліся захаваць тэрытарыяльную цэласнасць былой Расійскай імперыі, падначаліць сваёй уладзе яе ўкраіны, у тым ліку і заходнія.

Савецкая Расія, і Польшча прад’явілі свае “гістарычныя” правы на літоўскія, беларускія і ўкраінскія землі. Пры гэтым палякі ў якасці важнага аргумента на сваю карысць разглядалі дэкрэт СНК ад 29 жніўня 1918 г. Ён абвясчаў: “Усе дагаворы і акты, якія былі заключаныя ўрадамі Расійскай імперыі з урадамі каралеўства Прускага і Аўстра-Венгерскай імперыі, якія датычыліся падзелаў Польшчы, у сувязі з іх прырэчэннем прынцыпу самавызначэння нацый і рэвалюцыйнай самасвядомасці рускага народа, які прызнаў за польскім народам неад’емнае права на самастойнае адзінства, адмяняюцца гэтым беззваротна” [5, с. 151]. Тым самым юрыдычна неабгрунтаваным абвясчалася далучэнне да Расіі зямель Рэчы Паспалітай, а ў Польшчы з’яўляліся дадатковыя падставы для абгрунтавання прытэнзій на былыя “крэсы ўсходнія”. Тэрытарыяльная спрэчка рабіла практычна непазбежным польска-расійскі канфлікт.

Непазбежна павінна была ўзнікнуць тэрытарыяльная спрэчка паміж аднавіўшай незалежнасць Польшчай і Германіяй. Польскія патрабаванні граніц на поўначы і на захадзе, якія знайшлі адлюстраванне ў “лініі Дмоўскага”, маглі быць навязаны Германіі толькі сілай, прычым не Польшчы, а Антанты. Гэта павінна было прывесці да фарміравання рэваншысцкіх настрояў у Германіі.

Такім чынам, на завяршальным этапе Першай сусветнай вайны склаліся перадумовы для стварэння ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе прынцыпова новай міжнароднай сітуацыі. Яе фарміраванне было звязана з рэзкім аслабленнем, а прымяняльна да Аўстра-Венгрыі і поўным распадам, існаваўшых у рэгіёне імперыяў і стварэннем у блізкай перспектыве новых незалежных дзяржаў. Складанасць ажыццяўлення ў рэгіёне этнічнага размежавання павінна была выклікаць тэрытарыяльныя супярэчнасці паміж гэтымі дзяржавамі. У цэнтры гэтых

спрэчак павінна была апынуцца Польшча, што ў хуткім часе адбылося на практыцы. На завяршальным этапе Першай сусветнай вайны ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе фарміраваліся перадумовы для новых канфліктаў, якія павінны былі ўспыхнуць пасля завяршэння Вялікай вайны.

#### Спіс выкарыстаных крыніц

1. Белье пятна – чэрныя пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 823 с.
2. Wskreszenie Państwa Polskiego. Szkic historyczny. T. 2. 1918–1923. – Krakow: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1925. – 300 s.
3. Dmowski, R. Polityka Polska i odbudowanie Państwa. Wydanie drugie / R. Dmowski. – Warszawa: Nakładem księgarni Perzyński, Niklewicz i s-ka, 1926. – 534 s.
4. Czubiński A. Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 444 s.
5. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991). Зборнік дакументаў і матэрыялаў: у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1, ч. 1. – 540 с.
6. Wasilewski, L. Józef Piłsudski. Jakim Go znałem / L. Wasilewski. – Warszawa: Wyd. “Rój”, 1935. – 235 s.
7. Mackiewicz, S. Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r. / S. Mackiewicz. – London : M.I. Kolin, 1958. – 347 s.
8. Гамулка, К. Паміж Польшча і Расіяй. Беларусь ў канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918–1922) / К. Гамулка; пераклад з польскай мовы. – Вільня: Выд-ва Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта, 2008. – 256 с.
9. История дипломатии: в 3 т. / Под ред. В. П. Потемкина. – М. – Л.: Государственное издательство политической литературы, 1945. – Т. 1. – 884 с.
10. Декреты Советской власти: в 18 т. – М.: Изд-во *полит*, лит-ры, 1957. – Т. 1. – 625 с.
11. Сталин, И. В. Сочинения: в 18 т. / И. В. Сталин. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1947. – Т. 4. – 488 с.